

מה אנו יודעים על המוסיקה של מסופוטמיה הקדומה?¹

בעקבות פרסמו של הספר

Music in Antiquity, The Near East and Mediterranean

אורי גבאי, האוניברסיטה העברית בירושלים

ממסופוטמיה העתיקה יש בידינו עושר רב של מקורות: מקורות ארכאולוגיים, מקורות איקונוגרפיים, ובעיקר, מקורות כתובים. מאות אלפי לוחות חומר בכתב יתדות, כתובים בלשון השומרית ובלשון האכדית, מאירים את חיי היום-יום, המסחר והכלכלה, המשפט, הספרות, והדת של מסופוטמיה. אותם מקורות גם מסייעים לנו בהבנת המוסיקה של מסופוטמיה. לשחזור העולם המוסיקלי עומדים לרשותנו ממצאים ארכאולוגיים כדוגמת הכלים עצמם, ממצאים איקונוגרפיים כדוגמת תיאורים של זמרים, נגנים וכלי נגינה על גבי תבליטים וחותמות גליל, וכמובן, מקורות כתובים המתארים לנו את השירה והנגינה, ואת חשיבותן הדתית והתרבותית. כמובן שמלאכת השחזור המוסיקלי היא קשה יותר מאשר שחזור תחומים אחרים בעולם הקדום: אין לנו הקלטות של המוסיקה הקדומה, ולכן צלילי המוסיקה יישארו תמיד עלומים. יחד עם זאת, לא מעט מן הקשור במוסיקה הקדומה אפשר לשחזר, וזאת בעיקר הודות למגוון ועושר המקורות.

בהרצאה קצרה זו לא אציג את כל הידוע לנו על המוסיקה המסופוטמית הקדומה, אלא אתמקד בכמה נושאים מרכזיים, ואציג כמה דוגמאות בכל נושא לשם המחשה בלבד.

הזמרים והמנגנים

לפני שנציג את תוכן המוסיקה, נאמר כמה מילים על הזמרים והמנגנים, וזאת בעיקר על פי היצגים איקונוגרפיים. היצגים של זמרים ונגנים מוכרים מתקופות שונות. אין בעיה בזיהויים של הנגנים: הם מוצגים מחזיקים בכלי הנגינה שלהם. אך כיצד ניתן לזהות זמרים? בשני היצגים, רחוקים זה מזה כמעט אלפיים שנה, ניתן לזהות זמרים על פי תנועות הידיים שלהם. ב"נס מאור" ממחצית האלף השלישי לפנה"ס ניתן לראות נגן לירה (סוג נבל) ומאחוריו דמות אדם המחזיק את ידיו כנגד חזהו (ראו תמונה מס' 1). היצג דומה נמצא בתבליט מארמונו של אשורנצרפל השני, מלך אשור, מכלח (ראו תמונה מס' 2). גם בתבליט זה נראים מנגנים, כשלפניהם עומדים שני אנשים המשלבים את כפות ידיהם כנגד בטנם. זוהי תנוחה רגילה גם אצל זמרים בימינו, המקפידים כך על נשימה סרעפתית בעת השירה.

¹ על פי דברים שנאמרו במוזיאון ארצות המקרא, ירושלים ב- 28.5.2014 לרגל צאת הספר: J. Goodnick-Westenholz, Y. Maurey and E. Seroussi (eds.), *Music in Antiquity: The Near East and the Mediterranean*, Yuval – Studies of the Jewish Music Research Centre 8, Berlin and Jerusalem, 2014

תמונה מס' 1: פרט מתוך "הנס מאור". אור, 2600 לפנה"ס בקירוב
© The Trustees of the British Museum

תמונה מס' 2: תבליט מתוך ארמון המלך אשורנצירפל II. כלח (נימרוד), המאה ה-9 לפנה"ס.
© The Trustees of the British Museum

בהיצגים של הזמרים מופיעים חלק מהנגנים והזמרים ללא זקן. ייתכן שהדבר מעיד על סירוס, אם כי קשה להכריע על כך בודאות. סירוס הוא כמובן פעולה הגיונית לעוסקים בשירה, שכן הוא משמר את קול הנעורים. ישנן עדויות טקסטואליות התומכות בהשערה זו.

מאפיין גופני נוסף שנמצא אצל זמרים ונגנים על פי העדות הטקסטואלית הוא עיוורון. גם זה מאפיין חוצה גבולות ותרבויות ויש בו היגיון, שכן המחסור בחוש הראייה מפוצה בדרך כלל בשמיעה טובה יותר. זמרים עיוורים מוכרים מן העיר מארי במאה ה-18 לפנה"ס. על מקומו של העיוור כבעל תפקיד מוסיקלי בחברה המסופוטמית ניתן ללמוד מן המיתוס השומרי "אָנְפִי וְנִינְמַח", המוכר מלוחות בעיקר מן המחצית הראשונה של האלף השני לפנה"ס. במיתוס זה, יוצרת האלה נִינְמַח יצורי אנוש מוגבלים ומשונים, והאל אָנְפִי קובע את גורלם. היצור השני שהיא בוראת הוא אדם עיוור:²

בשנית – יצרה (האלה נִינְמַח) איש חשוך אור (עיניו), איש עיוור; (האל) אָנְפִי – בראותו את (האיש) החשוך אור (עיניו), את האיש העיוור, חרץ את גורלו, העניק לו את משרת המשורר, הושיבו להיות רב-משוררים במושב הכבוד לפני המלך.

² התרגום על פי: ש' שפרה ווי קליין, בימים הרחוקים ההם: אנתולוגיה משירת המזרח הקדום, תל אביב תשנ"ז, עמ' 84.

הכלים

החומר הרב ביותר הקשור במוסיקה שהגיע לידינו ממסופוטמיה עוסק בכלי הנגינה. ראשית ישנו מספר קטן של כלים מוסיקליים או חלקי כלים שנמצאו, כדוגמת שיבוצים ומסגרות של לירות שהתגלו בקברים המלכותיים של העיר אור ושמקורם במחצית האלף השלישי לפנה"ס. כמו כן ישנו ממצא איקונוגרפי רב על גבי תבליטים, שיבוצים שונים, וחותמות גליל, המתאר כלים שונים, ביניהם כלי מיתר כדוגמת נבל ולירה, כלי הקשה כדוגמת תופים לסוגיהם, רעשנים ומצילתיים, וכלי נשיפה כגון מיני חלילים. מכיוון שהכלים הם חפצים, ויש ליצור אותם, להעביר אותם ממקום למקום, לתקן אותם לעתים, וכמובן לנגן בהם, כלי נגינה מופיעים בטקסטים מסוגים שונים – לא רק בטקסטים הקשורים במוסיקה, אלא גם בטקסטים מנהליים, מכתבים ועוד. הבעייה היא שבעוד שיש יחסית שפע של היצגים חזותיים של כלים מוסיקליים ואף שפע של טקסטים העוסקים בכלים מוסיקליים, קשה בדרך כלל לזהות בין כלי המופיע בטקסט לבין כלי המופיע בתמונה, ולמעשה פעמים רבות הדבר בלתי אפשרי. עם זאת, אציג כאן שתי דוגמאות לזיהויים בין טקסט לתמונה, שגם אם אינם וודאיים, הם סבירים מאד.

גודאָה, מושל העיר לַגֶשׁ במחצית השנייה של המאה ה-22 לפנה"ס, השאיר אחריו כתובות רבות, ביניהן שני גלילים עם אלפי שורות שיר בלשון השומרית המספרות על בניית המקדש המרכזי בעיר גִיֶרְסוּ. בטקסט מסופר איך גודאָה בעצמו הניח את הלבנה הראשונה של המקדש, לבנת הגורל, ברוב טקס והדר:³

(גודאָה) נסך מים טובים בסככת תבנית הלבנים, בעוד כלי אֶדְבּ, כלי סים וכלי אֶלָה מנגנים לכבוד המושל (= גודאָה). הוא גילה את בור הטיט ל(עשיית) אותה הלבנה, יצק פנימה דבש, חמאה מזוקקת ושמן טוב, וערבב שרף ותמצית עץ ריחנית למשחה. הוא נשא את סל הלבנים הטהור והעמידו לפני תבנית הלבנים. גודאָה הניח טיט בתבנית הלבנים – עשה כימי קדם – הכין את לבנת המקדש כך שתתגלה בשלמותה.

שלושה כלי נגינה מוזכרים בקטע זה: כלי האֶדְבּ, כלי הסיים וכלי האֶלָה. ננסה כעת לזהות את השניים האחרונים. בנוסף לכתובות של גודאָה, ישנה גם מצבת אבן גדולה המתארת באופן חזותי את טקס בניית המקדש בעיר גִיֶרְסוּ מאותה תקופה. במצבה זו, אשר משוחזרת משברים שונים, אחד מהם במוזיאון ארצות המקרא בירושלים, וגם על פי מקבילות במצבה של אור-נמו מלך אור, חקוקים שני כלי נגינה: תוף ענק ומצילתיים (ראו תמונות מס' 3-4). ניתן להניח כי את שני הכלים האלו אפשר לזהות עם שניים מתוך שלושת הכלים המוזכרים בטקסט המציג, כמו ההיצג האמנותי, את טקס בניית המקדש. ואכן, מסתבר כי ככל הנראה יש לזהות את המצילתיים עם כלי הסיים ואת תוף הענק עם כלי האֶלָה.

D.O. Edzard, *Gudea and His Dynasty*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia: Early Periods 3/1, Toronto 1997, p. ³

תמונה מס' 3: קטע מתוך תבליט על מצבת אבן. נגן מצילתיים (מתוך אסטלת גודאה?). לגש(?) , 2100 לפנה"ס בקירוב
 Courtesy of the Bible Lands Museum Jerusalem. Photographers: M. Amar and M. Greyevsky

תמונה מס' 4: שבר תבליט מתוך אסטלת גודאה. מצילתיים (מימין) ונגני תוף. לגש, 2100 לפנה"ס בקירוב.⁴

טקסטים מנהליים מתקופה מאוחרת בכמה עשרות שנים בלבד מתקופתו של גודאה, מורים על כך כי כלי הסיים היה כלי קטן שמורכב מזוג חלקים. כך למשל בטקסט מנהלי שומרי מן העיר אור המתוארך לשנת המלכות הראשונה של המלך שו-סין (2037 לפנה"ס). השורות הראשונות עוסקות בתיקון תשעה כלי סיים:⁵
 תשעה זוגות כלי סיים מנחושת, משקלם 13.5 מנה ו- 3.5 שקל, נשברו ותוקנו. (הובאו) לבית הזמר ...

על פי טקסט זה, כל כלי סיים הוא למעשה זוג כלים עשוי נחושת, ומשקלם של תשעה זוגות כלים כאלו הוא כשבעה קילוגרם, כלומר פחות מקילוגרם אחד לכל זוג כלי סיים. נתונים דומים עולים גם מטקסטים אחרים. התיאור

⁴ התצלום מתוך G. Cros, *Nouvelles fouilles de Tello*, Paris 1914, pl. 9

⁵ S. Mirelman, "The gala musician Dada and the si-im instrument," *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires* 2010, no. 33

מתאים מאד לזוג מצילתיים, ומכיוון שהמצילתיים מופיעות במצבה, יש יסוד לזהותן עם כלי הסיים המוזכר בכתובת של גודאה.

העדות לזיהויו של כלי האֵלָה באה כשלוש מאות שנה לאחר תקופתו של גודאה מושל לגש ומעיר רחוקה מאד מלגש: מארי שבסוריה. בארכיון המכתבים הענק שנתגלה בעיר זו מופיע גם מכתב באכדית מן הפקיד אֶסקודום למלך מארי זִמְרִי-לִים, המדווח על העברת כלי אֵלָה מן העיר מארי לעיר תותול. להלן כמה שורות מתוך המכתב:⁶

בעת מסעי ברפסודות תפסתי קרה. בשל הקרה התפזר צוות העובדים כולו ולא יכול היה למשוך את הרפסודות. ... לקחתי צידה לחמישה ימים ויצאתי בדרך העליונה. כפי שנאמר לפני אדוני: "שמונה אנשים יישאו את כלי האֵלָה!" – שמונה אנשים נשאו אותו אך לא הצליחו להזיזו. שנים עשר אנשים נשאו אותו אך לא הצליחו. שישה עשר אנשים נשאו אותו. בין הסבלים אשר נתנו לי, חמישה הם עבדים משוחררים. אנשים חזקים הם. בחרתי (אותם) והטלתי עליהם את (נשיאת) כלי האֵלָה ... את כלי האֵלָה הזה הבאתי לתותול.

התיאור של כלי האֵלָה הענק, שאפילו שישה-עשר אנשים מתקשים בהובלתו, מתאים לתופי הענק שבמצבה של גודאה, ולכן יש יסוד סביר לזהות את כלי האֵלָה בכתובת גודאה עם תוף זה.

הצילילים

כמובן שהדבר המסקרן אותנו ביותר הוא כיצד נשמעו צילילי המוסיקה המסופוטמית עצמה, ולמרבה הצער, סביר להניח שלעולם לא נדע. יחד עם זאת, ישנן עדויות שעוזרות לנו גם בכיוון הזה. אחת מן הסוגות הנפוצות ביותר בספרות המלומדים המסופוטמית הקדומה היא סוגת הרשימות. מה שהחל ככל הנראה ככלי עזר להכשרת סופרים הפך לכלי אנציקלופדי שכלל פירוט של חלקים נרחבים מן העולם: רשימות שמות חפצים, רשימות שמות בעלי מקצוע, רשימות בעלי חיים, וכן הלאה. אחת הרשימות הללו כוללת את שמות תשעת המיתרים של כלי נגינה מסויים, ככל הנראה נבל:⁷

מיתר קדמי

מיתר עוקב

מיתר שלישי, צר

מיתר רביעי, קטן, האל אאה היוצר

מיתר חמישי

מיתר רביעי אחורי

מיתר שלישי אחורי

מיתר שני אחורי

מיתר אחורי

(סך הכל): תשעה מיתרים

⁶ J.-M. Durand, *Archives épistolaires de Mari I/1*, Archives royales de Mari 26/1, Paris 1988, pp. 129-130, no. 18.
⁷ I. L. Finkel, *The Series SIG₇.ALAN = Nabnītu*, Materials for the Sumerian Lexicon 16, Rome 1982, p. 251, no. 24.3.

רשימה אחרת, המתוארכת לסביבות אמצע האלף הראשון לפנה"ס, היא בעלת אופי מתמטי, וכוללת שמות של מרווחים מוגדרים, כלומר צירופים של שני מיתרים (חלק מהצירופים האלו מוכרים גם מטקסטים קדומים יותר):⁸

מיתר 1 + מיתר 5: "נשיאת הגיד"
 מיתר 2 + מיתר 6: "הרגיל"
 מיתר 3 + מיתר 7: "אבוב"
 מיתר 4 + מיתר 1: "הנחת המרכז"
 מיתר 5 + מיתר 2: "האמצעי"
 מיתר 6 + מיתר 3: "הסגור"
 מיתר 7 + מיתר 4: "הפתוח"
 מיתר 7 + מיתר 5: "שיר"
 מיתר 1 + מיתר 6: "השלישי"
 מיתר 2 + מיתר 7: "הרביעי"
 מיתר 1 + מיתר 3: "חלק"
 מיתר 2 + מיתר 4: "גשר האמצעי"
 מיתר 3 + מיתר 5: "גשר הרגיל"
 מיתר 4 + מיתר 6: "קינה"

המעניין הוא שעל אף שרשימת המיתרים כוללת תשעה מיתרים, במרווחים מופיעים רק שבעה מיתרים, מה שמורה על תפיסה של אוקטבה, כלומר שבעה צלילים עוקבים (במרווחים שונים), כאשר הצליל השמיני, הנוסף להם, הוא מקבילו של הצליל הראשון. למעשה, המרווחים המוזכרים בטקסט מקבילים למרווחים המוכרים לנו מן המסורת הקלאסית, כגון המרווח הלידי, הפריגי, הדורי, ועוד.

לבסוף, שמות המרווחים המוכרים מן הרשימה, מופיעים באופן נדיר בכמה טקסטים המנוניים, ומורים למעשה על הליווי המוסיקלי של ההמנונים. ההמנון המפורסם ביותר בהקשר זה, שבו גם מופיעות ההוראות המוסיקליות המפורטות ביותר, הוא המנון לאלת הירח בשפה החורית שמקורו אינו במסופוטמיה אלא בעיר אוגרית לחוף הים התיכון ומתוארך לסביבות שנת 1400 לפנה"ס. בתחתית הלוח מופיעים המונחים האכדיים למרווחים בליווי מספרים, לדוגמה: "האמצעי: 3, הרביעי: 1, האמצעי: 3, גשר האמצעי: 2", וכן הלאה. ההנחה היא כי המספרים מתייחסים למספר הברות במילים החוריות של ההמנון שכתוב בחלק העליון של הלוח, כאשר שם המרווח הצמוד למספר מורה על המרווח שבו יש לנגן בנבל המלווה את שירת ההמנון.

על פי הבנה זו, הציעה החוקרת האמריקאית פרופ' אן קילמר, יחד עם צוות חוקרים נוסף, שחזור וביצוע של הליווי המוסיקלי להמנון החורי מאוגרית.⁹ יש לציין כי שחזור זה שנוי במחלוקת והוצעו גם שחזורים אחרים.

⁸ ראו כעת A. D. Kilmer, "Mesopotamian Music Theory Since 1977," in: J. Goodnick-Westenholz, Y. Maurey and E. Seroussi (eds.), *Music in Antiquity: The Near East and the Mediterranean*, Yuval – Studies of the Jewish Music Research Centre 8, Berlin and Jerusalem, 2014, pp. 95-96

מכל מקום, ההמנון החורי מאוגרית מעיד גם על פן נוסף במוסיקה: האוניברסליות של המוסיקה. מוסיקה חוצה גבולות ושפות, ומונחים אכדיים שאנו מכירים מדרום מסופוטמיה משמשים לליווי המנון בשפה החורית לחופי הים התיכון בסוריה.

מוסיקה ודת

רוב הנושאים שנגעתי בהם בהרצאה זו, אם כי לא כולם, קשורים במוסיקה בהקשרה הדתי-פולחני. הפולחן המסופוטמי כלל תפילות, מזמורים והמנונות, ורבים מהם הושרו ולוו בכלי נגינה. אלא שבמזרח הקרוב הקדום, הליווי המוסיקלי הדתי לא נתפש רק כקישוט אסתטי, אלא היה בעל חשיבות דתית בפני עצמו. למעשה כלים מוסיקליים רבים נתפשו כאלים ממש. כך למשל תוף הליליס, תוף דוד ענק, מופיע במספר טקסטים לא רק עם הסימן בכתב יתדות לתוף הליליס, אלא גם עם הסימן לאל, כלומר התוף אינו סתם תוף אלא תוף אלוהי! ואכן, מתכונת ההוראות להכנת תוף הליליס ובמיוחד לכיסוי ראשו בעור של פר דומה מאד למתכונת ההוראות הפולחניות ליצירת פסל אל בדמות אדם. במסופוטמיה הקדומה, פסל האל לא נתפש כסמל לאלוהות, אלא נתפש כאל ממש, או נכון יותר, כפן אחד שלו. התאולוגיה של האלוהות המסופוטמית כללה, לצד התפישה המופשטת, המיתולוגית והטבעית, גם את התפישה הקונקרטית של האל בדמות פסלו. לכן, גם הכלים המוסיקליים המשמשים בפולחן של פסל האל הזה נחשבו לאלים ממש.

בהקשר זה ברצוני לדון עתה בכלי הפלנג. חוקרים רבים דנו בזיהויו של כלי הפלנג, אך לא הגיעו להסכמה באשר לזיהוי הכלי. לדעתי יש לזהות את הפלנג באלף השלישי לפנה"ס עם הלירות בעלות ראש הפר שנמצאו בקברים המלכותיים באור ממחצית האלף השלישי לפנה"ס ושמופיעות בהיצגים איקונוגרפיים לא מעטים על חותמות, תבליטים, ושיבוצים מן המחצית השנייה של האלף השלישי לפנה"ס (ראו תמונות מס' 5-7 ותמונה מס' 1 למעלה). יחד עם זאת, לפני המשך הדברים, יש לסייג כי חוקרים רבים יחלקו על הזיהוי שלי.

תמונה מס' 5: לירה עשויה כסף מעוטרת בדמות ראש פר, שיחזור על פי חלקים מקוריים. אור, 2600 לפנה"ס בקירוב
© The Trustees of the British Museum

⁹ ניתן להאזין קטע מן השחזור באתר הבא : <https://www.youtube.com/watch?v=7ZatnTPhYWc>.

תמונה מס' 6: דמות ראש פר מעטרת לירה משוחזרת. אור, 2600 לפנה"ס בקירוב.
© The Trustees of the British Museum

בכתובות הגליל של גודאָה שליט לְגֶש מן המאה ה-22 לפנה"ס, המספרות בשומרית על בניית המקדש אַנְינוּ בעיר גִירְסוּ לאל נִינְגִירְסוּ, אשר הוזכרו גם לעיל, נזכר גם כלי הַפְלָנְג מספר פעמים. בפעם הראשונה הוא מוזכר לפני שגודאָה מצווה על בניית המקדש: לפני שגודאָה מוציא את פסלו של האל נינגירסו ממקדשו הישן ובונה אותו מחדש, על גודאָה לקבל את הסכמתם של האלים לכך, ובפרט את הסכמתו של האל נינגירסו עצמו. הסכמה זו תתקבל רק על ידי הרגעת ליבו של האל שעשוי לזעום בצאתו ממקדשו. לכן מצווה גודאָה על ידי האלה נְנִשָּׁה לעשות את הפעולה הבאה:¹⁰

הכנס אל הגיבור האוהב מתנות, אל האדון, האל נינגירסו, את כלי הַפְלָנְג האהוב שלו, דרקון הארץ, כלי העץ המשמיע קול, הכלי המהדהד/המייעץ, אל תוך מקדש אַנְינוּ, נשר האַנְזוּ הלבן. את דבריך הקטנים יקבל האל נינגירסו כדברים אדירים. הלב של האדון נינגירסו, בן האל אַנְלִיל, (הלב) הרחוק (מהבנה) כמו השמיים, יירגע אז עבורך.

"דרקון הארץ" אינו רק כינוי של כלי הַפְלָנְג, אלא הוא שמו של כלי הבלנג המסויים הזה. ולא זו בלבד, אלא שהוא שמו של כלי הבלנג כאל. מקורות אחרים מורים על כך ש"דרקון הארץ" היה אל לכל דבר ועניין. כלי הבלנג, אם כן, הוא ההתגלמות הקונקרטי-פיזית והפולחנית של אל זה. וכלי הבלנג הזה יכול להשפיע על מצב רוחו של האל שלפניו הוא מנגן. אין בדבר כדי להפגיע: נגינת מוסיקה עשויה לשנות את מצב רוחם של בני האדם, להרגיעם בדרך

¹⁰ D.O. Edzard, *Gudea and His Dynasty*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia: Early Periods 3/1, Toronto 1997, p. 73

כלל, ולכן קיימת תפישה כי היא גם תוכל להרגיע את האלים. אך כיצד מתואר האל "דרקון הארץ" במישור המיתולוגי, מעבר להתגלמותו הפיזית בכלי הבלנג המנגן בפולחן? רמז לכך אפשר למצוא בתיאור של כלי הבלנג כאן ככלי מהדהד/מייצע. תרגמתי את המונח השומרי בשתי המילים, מכיוון שלמונח השומרי שבו עשה המחבר שימוש כאן קיימות שתי המשמעויות האלו, גם הדהוד וגם ייעוץ. מבחינה קונקרטיה הכוונה ברורה. כלי הבלנג, על פי הזיהוי שלי, הוא הלירה. המרכיב הבולט ביותר בלירה הוא תיבת התהודה שלה המעוטרת בראש פר, סמל לאלוהות במסופוטמיה. ההדהוד אם כן הוא התהליך המוסיקלי המתרחש במקדש. גודאה (או נגן המלווה אותו) פורט על מיתרי כלי הבלנג והם מהדהדים מתוך תיבת התהודה של הכלי וכך מתקבל הצליל העמוק והמלא. אך ההדהוד הקולי הקונקרטי הזה המבוצע בפולחן משתקף גם במישור המיתולוגי. ההדהוד הוא העצה, אותה מילה בשומרית, שנותן האל "דרקון הארץ" לאל נינגירסו. האל "דרקון הארץ" כשאר אלי הבלנג, משמש כאל שתפקידו לייעץ ולשוחח עם האל הבכיר יותר, ועצה זו באה לידי ביטוי במישור הפולחני באמצעות הקול המושמע מתיבת התהודה. ואכן, בטקסטים אחרים, המונים אלים שונים, אלים יועצים נכתבים בצירוף הסימנים בכתב יתדות לכלי הבלנג ולפר, רמז לתיבת התהודה של כלי הבלנג בעלת ראש הפר. אם כן, ברור עתה, מדוע בטקסט נאמר כי האל נינגירסו יקבל את דבריו "הקטנים" (של גודאה) כדברים אדירים". בקשותיו של גודאה להרגעת ליבו של האל נינגירסו יוגברו על ידי תיבת התהודה של כלי הבלנג, אשר קולה, מבחינה מיתולוגית, הוא קול האל השוטח את בקשתו של גודאה כמליץ יושר המייצע לפני האל נינגירסו. ומהו תוכנה של אותה עצה? כמליץ יושר של גודאה ובני האדם מבקש כלי הבלנג המיתולוגי מן האל שלפניו הוא מנגן להירגע.

בשפות ובתרבויות רבות, גם בימינו אנו, יש האוהבים להגדיר את המוסיקה כ"אלוהית". בבואנו לדון בעולם המסופוטמי, שבו הדת הייתה בעלת קיום גם במישור הפיזי, ההגדרה הזו אינה רק מושג מופשט, אלא נוגעת ברבדים העמוקים ביותר של התיאולוגיה המסופוטמית בכלל, ושל תפקידה של המוסיקה בתיאולוגיה זו בפרט.

מוסיקה כבידור

לבסוף, יש לזכור כי באופן טבעי המוסיקה לא שימשה בפולחן בלבד, אלא שימשה בראש ובראשונה להנאתו של האדם במסגרות שונות. גם במסגרת הפולחנית היה לעיתים למוסיקה ולהופעה המוסיקלית פן בידורי. ואכן, טקסטים ספרותיים שונים מזכירים מוסיקה בהקשר של נעורים, משחקים וריקודים. המוסיקה כבידור באה לידי ביטוי גם בטקסטים מנהליים, בעיקר מן המחצית השנייה של האלף השלישי לפנה"ס, המתעדים את השתתפותם של דוברים ומרקדי דוברים בהופעה יחד עם זמרים ומוסיקאים. בהקשר זה יש לציין שיבוץ שהיה בחזית אחת הלירות מן הקברים המלכותיים של אור, המציג סצנת נגינה על ידי בעלי חיים, כולל דוב, ואולי קשור לנוהג הרקדת הדוברים לקול צלילי מוסיקה (ראו תמונה מס' 7).

תמונה מס' 7: ציור על פי פרט מתוך שיבוץ ללירה. אור, 2600 לפנה"ס בקירוב.¹¹

השימוש בבעלי חיים בהופעות מוסיקליות משתקף גם במכתב קומי ששימש כתרגיל סופרים בראשית האלף השני לפנה"ס. כחלק ממערכת הלימודים נדרשו תלמידי בית הספר לסופרים ללמוד לכתוב טקסטים מסוגות שונות, ביניהן גם כתיבת מכתבים. לכך שימש בתכנית הלימודים קובץ של כמה מכתבים שאותם היו התלמידים מעתיקים. אחד המכתבים האלו, בשפה השומרית, שנמצא כתוב על כמה לוחות בעיקר מן העיר ניפור, הוא נוסח של מכתב שנכתב כביכול על ידי קוף לאימו. במכתב מבקש הקוף, כביכול, להשתחרר מהחזקתו אצל רב-הזמרים, והוא עושה שימוש בנוסחאות הרגילות לכתיבת מכתבים מן התקופה:¹²

הָלֶךְ, הָלֶךְ, אִמּוֹר לְאִימִי, כֹּה אָמַר הַקּוֹף: בְּעִיר אֹר, עִיר הַשְּׂמֵחָה שֶׁל הָאֵל נִנְּהָ, בְּעִיר אֶרֶידוּ, עִיר הַשְּׂפַע שֶׁל הָאֵל אֶנְפִּי, יוֹשֵׁב אֲנִי מֵאֲחֹרֵי דַלְתוֹ שֶׁל רֶב-הַזְּמֵרִים, וְאוֹכֵל בְּגַעְגּוּעִים! שְׁלֵא אֲמוֹת בְּזָאת! עַל כֵּךְ שֶׁהֲלַחֵם כֻּלָּל לֹא טָרִי, שֶׁהִבִּירָה כֻּלָּל לֹא טָרִייהָ, שִׁלְחִי רֵץ לְדֶרֶךְ. הַדְּבַר בְּהוֹל!

אמנם קופים אינם מתועדים בטקסטים אחרים בהקשר מוסיקלי, אך ייתכן וקוף מנגן בחליל מתואר בחותם גליל מאמצע האלף השלישי לפנה"ס (ראו תמונה מס' 8).

תמונה מס' 8: חותם גליל וטביעתו. מאבק בין בעלי חיים וגיבורים, וקוף(?) יושב ביניהם ומנגן בחליל. דרום מסופוטמיה, 2600 לפנה"ס בקירוב.

Courtesy of the Bible Lands Museum Jerusalem. Photographer: G. Beiner

¹¹ הציור על פי תצלום בתוך L. Woolley, *The Royal Cemetery, Ur Excavations II*, London 1934, pl. 105

¹² A. Kleinerman, *Education in Early 2nd Millennium BC Babylonia: The Sumerian Epistolary Miscellany*, Cuneiform Monographs 42, Leiden 2011, p. 58

סיכום

לסיכום, כמצופה, המוסיקה הייתה בעלת משמעות תרבותית רחבה ועמוקה במסופוטמיה הקדומה. אמנם ישנו חומר רב לשחזור עולם המוסיקה של תקופה זו, אך אנו עדיין רחוקים משיחזור המוסיקה עצמה. יש לקוות שפענוח ומחקר של עוד ועוד טקסטים והיצגים אמנותיים ממסופוטמיה יובילו להבנה מלאה יותר של המוסיקה המסופוטמית בעתיד.